

חקלאות גוש קטיף בראי ההלכה

הקדמה
ירקות ללא חרקים
שאלה בהלכות כלאי זרעים במשתלה של "עלי קטיף"
הערכות לקראת שמיטה
האם חובה לכסות את הקרקע במשתלה בשנת השמיטה?
תרומות ומעשרות במלפפונים שגדלו בעציץ שאינו נקוב בשמיטה
האם רשת שקופה שנפרסה מעל החממות נחשבת לגג?
הפקרת פירות שביעית
היתר מלאכות בחממה בשביעית
הפרשת מעשר מעציץ שאינו נקוב על עציץ נקוב ועל הגדל בקרקע
דברי סיום

הקדמה

בעשרות השנים בהם עמד גוש קטיף על תילו, התבססה ההתיישבות היהודית בגוש על חקלאות מודרנית, בעיקר על גידולי ירקות. התקבל להלכה שגוש קטיף הינו חלק מארץ ישראל ויש להקפיד בו על קיום המצוות התלויות בארץ, למרות דעות הלכתיות שבאזור גוש קטיף יש להקל בכך¹. בכפר דרום הוקם מכון "התורה והארץ" שהוציא מקרבו רבנים ומורי הוראה שהתמחו בקיום מצוות ארץ חמדה, ושעסק רבות בהפצת תודעת הפרשת תרומות ומעשרות ושאר מצוות התלויות בארץ בציבור הרחב. אולם הפירסום העולמי שיצא לגוש קטיף היה בזכות פיתוח ירקות ללא חרקים, בשיטות גידול מיוחדות בתוך חממות. במאמר זה אתייחס לשאלות הלכתיות שהשתקפו מתוך ההווי החקלאי, של גוש קטיף בבנינו; הדברים נכתבים כמזכרת נצח ליישובים מלאי תורה ומצוות, במלאת שנה לעקירתם בידי אחים מנתקים².

ירקות ללא חרקים

הגידול המיוחד של ירקות עלים ללא חרקים החל לפני כחמש עשרה שנה (בערך בשנת תש"ן). שיתוף פעולה בין בעלי הלכה, אגרונומים וחקלאים בגוש קטיף, הניב

- 1 כן נפסק ע"י הגרש"ז אויערבך, וכן דעת יבל"א הגרי"ש אלישיב והגר"ש וואזנר שליט"א.
- 2 כמה תלמידי חכמים חשובים שליט"א הביעו את דעתם שביסוד ההתנתקות לא עמדו רק שיקולים מדיניים ופוליטיים, אלא גם דחף לפגוע בשומרי התורה, שאמונתם היא לצנינים בעיני מנהיגי המדינה. ואכמ"ל.

פיתוח חדשני של גידולי "חסלט"³. ירקות עלים כמו חסה, כרוב, פטרוזליה, כוסברה, שמיר ונענע גודלו ביישובי גוש קטיף בחממות, תוך נקיטת דרכי טיפול מגוונות שמנעו הדבקות של חרקים בעלי הירק. כמו שניתן היה לצפות - הירקות מבית "חסלט" זכו לביקוש עצום בשוק המקפיד על כשרות. רבנויות רבות דרשו מהמסעדות והאולמות וכו' שבפיקוחם לקלוט רק תוצרת "חסלט" מגוש קטיף. הביקוש הגואה אף גרם לכך שבעונות מסוימות במשך השנה לא סיפק ההיצע את הביקוש. לאחר ההצלחה הראשונית, החליט אחד החקלאים בגוש, שעבד בתור ספק ירק ל"חסלט", לעשות גם הוא לביתו, ולפתוח חברה עצמאית משלו לירקות ללא חרקים, והוא ביקש לקבל הכשר לחברה החדשה שהקים מהרבנות האזורית בגוש קטיף. החקלאי נענה בסירוב; לאחר בדיקה השיבו לו הרבנים שלפי הבנתם המקצועית אין ביכולתו להגיע לרמת הניקיון והפיקוח הנדרשת על ידם, ולכן אינם מוכנים לתת לו הכשר כירק ללא חרקים. בעקבות הסירוב פנה החקלאי לרבנות חיצונית, שלא התייחסה ברצינות לטענות הללו ונתנה לו את ההכשר המבוקש. בעקבות אותו חקלאי הלכו יזמים נוספים ברחבי הארץ, שהקימו חממות לגידול ב"שיטת גוש קטיף"; כיום ישנן למעלה מחמש עשרה חברות המשווקות "ירק מהדרין ללא חרקים". באופן עקרוני אין שום סיבה להתנגד לתחרות חופשית במסחר, על פי כללי ההלכה כמובן; אולם במבט לאחור מתברר שהחשש מהשלכות פתיחת השוק לתחרות על רמת הכשרות - היה לה על מה לסמוך. מקובל על כל גופי הכשרות שלא קל להגיע למקצועיות ולרמת ההקפדה שב"חסלט" המקורית, כאשר במפעל "חסלט" עצמו חלק מן התוצרת משווק ברמת נקיון גבוהה תחת חותמת הכשרות של הרב האיזורי הרב יגאל קמינצקי, ולחלק אחר מוצמד המותג "מבית חסלט", ובו רמת הניקיון נמוכה יותר. גם בשאר החברות יש תוצרת שבדרך כלל רמת נקיונה טובה מאוד או טובה, ויש שרמתה בינונית ולפעמים אף פחות מזה.

כיצד מפקחים הגופים המשגיחים והמכשירים שאכן הירק נקי מחרקים? במפעל "חסלט" למשל קיים פיקוח צמוד של המפקח, הבודק את מצב נקיון הירק בחממות, ומנחה את החקלאים כיצד יש להדביר בעוד מועד את החרקים המבקשים לנגוס מהירק. בעת הקטיף, החקלאי מביא את הירק למפעל, ולאחר שהמשגיח מפריש ממנו תרומות ומעשרות הוא נוטל מדגם מהירק ומעביר אותו למעבדה, שם נקבעת רמת הניקיון שלו מחרקים: האם הוא יזכה לקבל את הכשרות הגבוהה, יעבור למותג בעל רמה נמוכה יותר, או שיפסל לגמרי. לאחר קביעת המעבדה, נארז הירק ע"פ התוצאות. כך ב"חסלט" אמנם ישנן חברות שעובדות אחרת: הירק מגיע למחסן, שם הוא נארז בשקיות ומוכנס לקרטונים, מפרישים ממנו תרו"מ ומעמיסים אותו על המשאיות לחלוקה. המשאית יוצאת השכם בבוקר לשוק, ובדרכה אליו היא מניחה כמה דוגמאות ליד המעבדה של גוף הכשרות האחראי, וממשיכה בדרכה לחנויות. בשעה תשע בבוקר מגיע למעבדה הבודק, ומתחיל לבדוק את הדוגמאות. הבודק

3 כד נקרא המותג של בית האריזה המרכזי 'עלי קטיף', שנבנה בכפר דרום.

מתייחס למלאכתו ברצינות רבה, שהרי איסור תולעים הינו איסור דאורייתא, ובודק את הירק ביסודיות. כשהוא מסיים הוא ממלא דו"ח על ממצאיו ומעביר אותו לממונים עליו, ובזה הוא מסיים את עבודתו בירק זה. אם הבדיקה מסיקה שהירק אינו נקי, האם יש באפשרותו לפסול את הירק למפרע? להוציא אותו ממטבחיהם של הצרכנים? ברור שלא! מבחינת הבודק המצב הוא בבחינת 'מעוות לא יוכל לתקון'. גם במקום שהמשיג בודק את התוצרת במחסן עצמו, לפני השיווק, ובעל החממה עומד על גביו, נאלץ המשיג להתמודד עם השיקול שהכרעתו לפסול את הירק תיגרם לחקלאי הפסד מרובה מאוד. קל לשאוף לגדל ירק ללא חרקים, וקשה להכריע שירק זה פסול הוא וכך להוריד במחי יד את השקעתו של החקלאי לטמיון. כמובן, שאם המשיג יכריע לקולא, יעברו החששות לעקרת הבית או לעובדי המטבח במסעדה, במלון או באולם השמחות. בכנס למשיגים שנערך בתמוז תשס"ו בירושלים סיפר רב ממפקחי הכשרות למשתתפים שתוצאות מעבדה גילו שלפעמים שקית הירק מוחתמת בשלוש חותמות כשרות – אך במקביל גם מוצאים בשקית שלושה חרקים... על המציאות המביכה שמולה ניצבים לעיתים גופי הכשרות, שאינם מטפלים כראוי בתקלות שישנן במערכת, התריע כבר הנביא ישעיה (נו, י): 'כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח'. על פסוק זה מקשה המדרש שהובא ברד"ק על אתר: 'וכי יש כלב אילם? אלא כך טיבו של כלב זה, אדם משליך לו פרוסה – סוכר את פיו, כך היו דייני ישראל! המדרש טוען ש'פרוסות' שנזרקות לדיינים גורמות להם לשתוק, במקום שהיה מחובתם להתריע.

מעניין לציון שאיסור תולעים בירק שנאכל חי חמור יותר מאשר בירק מבושל, כי כתוצאה מהבישול מתעורר ספק שמא נימוח החרק. כך למשל היו פוסקים שהקלו לסמוך על בדיקת נשים בירק מבושל, אך החמירו בירק שנאכל חי⁴. למעשה הכרעת החכמת אדם⁵ היא שגם ירק הנאכל חי נשים נאמנות לבודקו. וכן נוהגים בפועל בחלק מהמעבדות, שאת תפקיד הבודקים מאיישות נשים יראות שמים שהתמחו בבדיקה זו.

מי הם החרקים השכיחים ביותר בירק "ללא חרקים"? בתקן שעיצבו כמה מגופי הכשרות נקבע, שמותר שיימצאו בחסה אחת "ללא חרקים" שנים שלושה טריפסים וכן מספר מסויים של זבובונים, וכדי לא להיכשל באכילת רמשים אלו מופיעות על האריזה הוראות שטיפה של הירק. יש מעתיקים את ההוראות מתוך ספרו המפורסם של הרב משה ויא 'בדיקת ירקות כהלכה', ויש ניסחו את ההנחיות באופן עצמאי; ככלל, ההוראות הם להשרות את הירק שלוש דקות במים עם חומר חיטוי ואח"כ לשטוף אותו בזרם מים, ויש מוסיפים שגם צריך לשפשף את העלים בזמן השטיפה. אצל חלק מהחברות הוראות הניקיון מודפסות בשולי השקית, משל היו איזו הערה צדדית של "שער הציון" בשולי המשנה ברורה. אך בחלק ניכר מהרבנויות כלל לא

4 ראה בדרכי תשובה יו"ד סי' פד סעיף יא.

5 כלל לח דין כה.

מתייחסים להוראות הניקיון, ומצידם ניתן להשתמש בירק של כל החברות ללא שטיפה נוספת! לדעתי הדברים טעונים תיקון, כי ברמת הניקיון הקיימת אצל חלק מהחברות אין כל ההיתר להשתמש בירק זה ללא הקפדה על ביצוע ההוראות. יש טוענים שדווקא ההשריה במשך שלוש דקות היא קריטית, ומי שמשרה את הירק רק שתי דקות לא יצא ידי חובת בדיקה; חוששני שטענה זו מוגזמת היא, ודווקא הנחיה חשובה שעליה יש להקפיד מאוד כלל לא מוזכרת: כל מי ששוטף את מיני הירק, כמו פטרוזיליה ושמיר וכד', יודע שטבע הגבעולים להסתבך אחד בשני, והשדרות מפותלות, שזורות וקשורות זו בזו. בזמנו שאלתי את אחד מגדולי הפוסקים שליט"א האם ניתן לשטוף את הירק ללא חרקים כשהוא סבוך, והוא גיחך על עצם השאלה, והשיב: "בודאי שאין זו נחשבת לשטיפה ע"פ דין, אלא יש חובה להפריד את הגבעולים זה מזה, ולשטוף היטב כל ענף בנפרד!".

מלבד הטרופיסים, העכבישונים והזבובונים, שיורדים בקלות כאמור בשטיפה טובה, עלולים להימצא בירק⁶ יצורים כאקריות, כנימות וזבוב המנהרות, שנאחזים בעלים ואינם יורדים בשטיפה. בחברה שבה בודקים היטב את הירק לפני השיווק אם מגלים נגיעות כזו פוסלים מיד את הירק, אך כיצד ינהגו גופי הכשרות שבודקים את הירקות רק לאחר שיווקם? ייתכן שנותני הכשרות סומכים על כך שנגיעות מסוג זה אינן מיעוט המצוי⁷, לכן הם לא צריכים לחשוש לכך.

לסיכום ניתן לומר, שמחד איכשר דרא, ורוב הציבור וגופי הכשרות מתנזרים מהכנסת ירקות עלים מגידול רגיל למטבח היהודי הכשר אף אם ייבדק כראוי, ומצד שני הסומכים ומשתמשים בירק הגדל בשיטת "גוש קטיף" אינם 'מכוסים' מבחינה הלכתית אם אינם מקפידים על ביצוע הוראות הניקיון בדקדקנות; הרי לא ייתכן שבדיקה מדגמית במעבדה תהפוך את הירק למוחזק ללא חרקים, עד שאין כלל חובה לבדוק.

שאלה בהלכות כלאי זרעים במשתלה של "עלי קטיף"

בביקור בחממת הגידול של הזרעים במושב גדיד התעוררו שאלות לגבי כלאי זרעים. השתילים היו מונחים על מגשים, ומגש ממין אחד היה מונח צמוד למגש ממין שני. האם יש בכך חשש איסור כלאי זרעים? נראה, שלדעת החזו"א⁸ אסור שמגשים של שני מיני זרעים יעמדו סמוכים זה לזה, כפי הדין בשדה. אמנם בשו"ת שבט הלוי⁹ תנמה על החזו"א, והקל במקרה זה; לדעתו איסור כלאי זרעים הוא רק בזריעה של שני מינים בתוך אותו עציץ, אבל לא בשני עציצים שמונחים סמוכים זה ליד זה.

6 בעיקר בעונת הקיץ, וגם זה בשכחות נמוכה יותר.

7 יו"ד סי' פד סע' ח.

8 חזון איש כלאים סי' יג ס"ק טז.

9 ח"ו סי' קסו.

בביקור אחר באחת המשתלות ראינו מגשים עם מינים שונים עומדים קרובים זה לזה, ולדברי האחראי היה מדובר במגשים שהונחו כך לקראת שיווקם; האם הנחה ארעית של עציצים זה לצד זה גם היא גורמת לבעיית כלאים? נראה שלדעת החזו"א¹⁰ חז"ל גזרו גם על הנחה ארעית של העציצים.

הערכות לקראת שמיטה

לאור הביקוש הרב של ירק ללא חרקים, היה ברור שחייבים למצוא פיתרון הלכתי לגידול ירק ללא חרקים גם בשמיטה. היה ניסיון לגדל ירק ללא חרקים בחממה באזור ג'נין בחממות נוכרים, אך הניסיון נכשל, כי החקלאים הערבים לא השכילו לשמר את החממה באופן שלא תיפגע מחרקים¹¹. רבני מכוון "התורה והארץ" הציע לכמה מגדולי התורה לאשר גידול ירק ללא חרקים בחממות בגוש קטיף על מצעים מנותקים. בסופו של דבר אושרה צורת גידול זו, בתוספת הנחייה שנתן הגרי"ש אלישיב שליט"א שימכרו את העציצים הלא נקובים לגוי, וגם הזריעה תיעשה ע"י גוי.

האם חובה לכסות את הקרקע במשתלה בשנת השמיטה?

במשתלה שסיפקה שתילים למצעים המנותקים קיבלו הנחייה לצפות את הריצפה בלוחות מתכת שלא יזוזו ממקומם, ורק עליהם להניח את העציצים. לענ"ד במשתלה הוראה זו מיותרת; הסיבה שיש לצפות את האדמה שעליה מונח עציץ שאינו נקוב היא כדי למנוע יניקה של נוף הירק מהקרקע¹². אמנם בזריעה במשתלה אין יוצא כמובן בשעת זריעת הזרע שום נוף החוצה, כי רק הזרע נזרע. אח"כ מועברים המגשים לחממת הגידול לזמן מה שם נובטים הזרעים, אך גם כאן אין לשתילים הקטנטנים שום נוף שיוצא החוצה מהטבלא, ואין כל חשש ליניקה מהקרקע¹³.

תרומות ומעשרות במלפפונים שגדלו בעציץ שאינו נקוב בשמיטה

בחממה של מר שרון בנימין איש מושב גן אור נזרעו המלפפונים ע"י נוכרים בעציצים שאינם נקובים. עציצים אלו שימשו בראשית השמיטה לגידול חסה

10 שם, ד"ה אם הם זרועים.

11 בהמשך שנת שמיטה גודלו ירקות ללא חרקים בחממות שהוקמו באדמות מנזר ליד העיר בית שמש.

12 כדעת רש"י, ר"ש והראב"ד בהלכות טומאת אוכלין פ"א, ראה משנה למלך הל' ביכורים פ"ב ה"ט.

13 ראה חזון איש שביעית סי' כב, א, שהחשש הוא רק שלא יצא הכוף מחוץ לעציץ; אמנם בזמנו בקבוץ חפץ חיים, בגידולי מים שנזרעו ע"פ הוראת החזון אי"ש, לא חששו גם לזה.

מסולסלת, אך בעקבות הביקוש הדל לחסה מזן זה עברו העציצים הסבה לגידול מלפפונים.

לדרישה שהעציצים ימכרו גם לנוכרי יש נפקא מינא לגבי מעשרות: אם גם העציצים וגם השתילים עם גוש האדמה שסביבם שייכים לגוי¹⁴ אין צורך לעשר את המלפפונים, כי המלפפונים ליבול נוכרי יחשבו; אם הם לא נמכרו יש לעשר בלי ברכה, כדון גידולי נוכרים שגדלו בשמיטה אך גמר מלאכתן נעשה ברשות ישראל.

האם רשת שקופה שנפרסה מעל החממות נחשבת לגג?

בחממות במושב גדיד גידלו מלפפונים, קישואים ועגבניות במצעים מנותקים, שעברו הסבה מגידול ירק ללא תולעים של חברת עלי קטיף לטובת גידול ירקות לשומרי שמיטה. בביקור בחממה התברר, שיריעות הניילון שכיסו בחורף את החממות הוסרו, ובמקומם הושארה רשת ניילון צפופה. רשת זו היא בצפיפות של 50 מאש, ומונעת חדירת חרקים אך אינה מונעת כניסת גשם או שמש. הסברא נותנת שכיון שהרשת הינה חדירה לאור הרי אינה בגדר של צילתה מרובה מחמתה, ואם כן אינה נחשבת לגג או סכך.

אמנם הגאון רבי מרדכי אליהו שליט"א פסק¹⁵ שרשת שצפיפות החומר בה היא מעל 50% מספיקה כדי להיחשב כגג. אמנם ראייתו היא מדין 'צילתה מרובה מחמתה', שנחשב לסכך כשר בסוכה, ואילו רשת ניילון חמתה מרובה מצילתה, ולכאורה ברשת ניילון שקופה יודה הרב אליהו שאינה חשובה גג. אמנם דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל¹⁶ היתה שמחצלת אינה נחשבת לגג, ואם כן לדעתו גם רשת אטומה אינה נחשבת לגג.

אם נניח אכן שהרשת אינה נחשבת לגג, יש לדון מהו דין הירק הגדל במצעים המנותקים שנשתלו כאשר היתה פרוסה יריעת ניילון אטומה. השאלה היא האם בשעת הקטיף, שאז הירק אינו מכוסה בגג, חל על הירק דיני קדושת שביעית מדרבנן, ככל עציץ שאינו נקוב בשעת לקיטה. במקרה זה, כיוון שמדובר במצעים של חברת "עלי קטיף" שנמכרו לגוי לפני שמיטה, הרי לכאורה קניין הגוי מפקיע את הקדושה¹⁷.

14 אם לא הקנו לגוי את השתיל, אלא בעל החממה קנה את השתיל מהמשתלה, ופועל גוי שתל אותו בתוך עציץ שנמכר לגוי, הרי מצד דין תרו"מ הבעלות על הירק היא גם של ישראל, והירק חייב במעשר. מצד דיני שביעית, אם יש גוש אדמה סביב הירק נחשב הגוש כקרקע של יהודי, והגוי ששותל - זורע בעציץ שאינו נקוב של ישראל, ואם כן לא יצאו ידי חובת התנאי שהציב הגר"ש אלישיב שליט"א שהעציץ יהיה שייך לגמרי לגוי.

15 מדריך לחקלאי של מכון תורה והארץ, פרק יח סעיף ג הערה 9.

16 מנחת שלמה שביעית עמ' מב ד"ה אולם.

17 גדולי הפוסקים שליט"א שהכריעו שעציצים שאינם נקובים שנמכרו לגוי אין בהם דיני שביעית, מצרפים את הסברא שגוש קטיף דינו ככיבוש עולי מצרים ולא ככיבוש עולי בבל,

אמנם דעת החזון איש¹⁸ היא שעציץ שאינו נקוב של גוי העומד על אדמת ישראל לא פוקעת ממנו קדושתו, ובמיוחד כאן שהשתילים שייכים לבעל החממה היהודי העצצים משועבדים לו, ויש בירק קדושה.

מהי ההכרעה למעשה בשאלות אלו? הרב שהתיר תחילה הודה שאין זה פשוט להחשיב רשת ניילון שקופה כגג או כסכך, והוא מצרף לקולא להפקעת קדושת השביעית את חתימות החקלאים על היתר המכירה של הקרקע עצמה, שלדעת הסומכים על היתר המכירה הופכת את הקרקע לשדה גוי. כנגד טענה זו אמרו האוסרים, שהואיל והמגמה היא לא להסתמך על היתר המכירה, ורוב ציבור הצרכנים מעוניין בתוצרת ללא הסתמכות על היתר המכירה כלל, צודקת הדרישה להחמיר בדיני קדושת שביעית בירק שנלקט מחממה שפרושה עליה רשת ניילון בלבד. לכן סוכם שהירק יחולק במסגרת אוצר בי"ד, תוך פיקוח על מניעת סחורה אסורה בפירות שביעית ופיקוח על המחיר.

הפקרת פירות שביעית

מלבד החממות שבהם גידלו ירק ללא חרקים, גידלו חקלאי הגוש מיני ירקות שונים בחממות רגילות, שנזרעו בקרקע החממה בערב שביעית. את הירק שנבט בשיטת ונלקט בשמיטה חובה להפקיר. השאלה שהתעוררה היא, האם חקלאי שמפקיר את יבול החממה בשמיטה חייב לפרסם זאת, או מספיק שהוא יודיע שהוא מפקיר את היבול?

בשם הרב מ' פלס נ"י, שהיה רב קיבוץ נתיבה בשמיטת תשי"ב ורשם מה שקבל כמענה לשאלותיו מהחזו"א, נמסר¹⁹: "לא מחויבים לעשות פירסום [חזו"א]. הרב אליקים שלנגר שליט"א הגיה על אתר: 'כנראה הכוונה שאין חובה לפרסם שמתקיימת חלוקה'.

אמנם מסתבר שפירוש זה של ר"א שלנגר בטעות יסודו, ובודאי שביה"ד צריך להודיע לציבור היכן ומתי מתקיימת חלוקת פירות, וזה כלול בתפקידו כ'אוצר בית דין' לדאוג לציבור. הכוונה של השואל היתה האם צריך לפרסם ששדה פלונית הינה הפקר וכל דיכפין יבוא ויקטוף, ועל זה השיב החזו"א שאין חובה להודיע ולפרסם,

ולדעת הר"ש בשביעית פ"ו מ"א הוא נחשב כסוריא שחייבת במעשר מדרבנן ויש קנין לגוי להפקיע בה קדושת שביעית, ולפי הדעה שעציץ שאינו נקוב מתחייב במצוות התלויות בארץ רק מדרבנן - יש לגוי קניין להפקיע את האיסורים מדרבנן שישנם בעציץ, ולכן במכירת העצצים לגוי, גם ללא חממה, אין קדושת שביעית נוהגת. כעין זה אמר לי הרב משה מרדכי קארפ שליט"א.

18 שהרי העציץ נמצא למעשה ברשות הישראל שהוא בעל החממה, וכל שיד ישראל באמצע חלים דיני שביעית, כפי שכתב בחזון איש שביעית סי' י ס"ק ו ד"ה ואם עבר.

19 ספר "משפטי ארץ" עמ' 255.

ובהתאם לכך ההוראה הבאה אח"כ במחברת היא "אפשר להוריד בלי ב"ד", והכוונה שמי שבא לשדה יכול לקטוף באופן חופשי; שתי הוראות אלו מתייחסות לדינים הנהוגים בשדה אוצר ב"ד, ולא לתחנות החלוקה שמארגן בית הדין. לפיכך, חקלאי גוש קטיף הסתפקו בזה שחתמו שהם מפקירים את החממות בזיכרון דברים זה:

1. מר _____ מהישוב _____ מודיע בזאת לביה"ד, שהוא מפקיר את כל שדותיו שנבטו לפני ר"ה תשס"א, והוא לא ישמרם, ולא ימנע מיהודים לקחת ירקות מהשדה בכל דרך שהיא. (כאן בא פירוט הגידולים ושטחם)
2. מר _____ ממונה בזאת לשליח בית הדין לעשות את כל הפעולות הנחוצות כדי להעביר לרשות ביה"ד תוצרת לצורך חלוקתה לציבור.

ימים ספורים לאחר שאחד החקלאים הפקיר את החממה, הוא סיפר לשליח בית הדין שנהג המשאית שהגיע לחממה לקח לעצמו ללא רשות שני קרטונים של עגבניות, אך כיוון שמדובר בפרי מופקר הוא לא העיר לנהג על מעשהו. ואכן, בזכות הפקרה זו יכל ביה"ד לקלוט ירקות אלו כדי לחלקם לציבור, תוך פיקוח על מניעת איסור סחורה בחנויות.

היתר מלאכות בחממה בשביעית

בחממות בגוש קטיף שסיפקו ירקות לאוצר ב"ד התבצעו עבודות מסויימות. להלן רשימת מלאכות שנהגו לעשותם בחממות לגידול עגבניות ופלפלים, כפי שעלה בסיור בחממות מושב רפיח ים, פאת שדה ובדולח, דיון בהיתר עשייתם בשביעית. נתחיל בעגבניות: ניקוי - מנקים את הענף המרכזי של העגבניה מענפים הפורצים לצדדים. מטרת הניקוי היא המשך הגידול של שיח העגבניה, כדי שימשיך לתת יבולים נוספים [שיטת גידול הולנדית]. ע"י כך ניתן למשוך את הגידול עד אמצע הקיץ, ואולי אף יותר. דילול - בכל אשכול גדלים כשבע-שמונה עגבניות. כדי שיתקבלו עגבניות יפות יותר מורידים חלק מהעגבניות. בחממה אחת אמר החקלאי שהוא מדלל את הפרחים, חקלאי אחר אמר שהוא מדלל רק בקטיף ("קטיף סלקטיבי"). הורדת פרי שאינו ראוי לאכילה אסורה משום הפסד פירות שביעית. יש להזכיר שלדעת הר"ש (פ"ט מ"א) קדושת שביעית של ירקות היא מדרבנן, וא"כ יש כאן הפסד פירות שביעית מדרבנן, אך יש אומרים שלדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ה) הקדושה היא מן התורה, ויש כאן איסור הפסד מדאורייתא של הירק שנקטף בשביעית. הפרייה - לתוך החממה מוכנסות צרעות מיוחדות המפרות את הפרחים. הצרעות נמצאות בחממה כבר לפני ר"ה, אבל יש שמכניסים צרעות חדשות לחממה או מוציאים צרעות מן החממה לפי הצורך. הכנסת צרעות להפרייה אולי דומה למדייר,

שמכניס את הצאן למקום מגודר כדי לזבל השדה²⁰, וכן בחממות מכניסים את הצרעות לחממה שהיא מקום סגור כדי שיפרו את הפרחים. בפלפלים דנו בהורדת ענפים הפורצים מהגזע. בהורדת הענפים מורידים גם פלפלים שבאמצע גידולם ועדיין לא הבשילו, וגם בזה יש הפסד פירות שביעית. כמו כן מבצעים ניקוי רציני של הגזע מהענפים הצדדים, להארכת חיי הפלפל. בפשטות, כל המלאכות הללו אסורות מדרבנן ולא מדאורייתא, כי עיקר מלאכת גיזום היא "כדי שיפרצו הרבה נופות סביב מקום הגיזום"²¹, וזו אינה התוצאה המבוקשת בהורדת העלים מהענבניה או מהפלפל. לפי הפוסקים שמלאכות דרבנן הותרו במקום שלולי כן ימות הגידול, הרי בודאי כל הפעולות הללו שנעשות בירקות הינן בכלל זה. לגבי הפסד קדושת שביעית הגרש"ז אויערבך²² כתב שלאוקמיי אילנא, כגון במקרה זה שללא ניקוי הגזע ימות הירק, מותר להוריד את הפירות המיותרים.

הפרשת מעשר מעציץ שאינו נקוב על עציץ נקוב ועל הגדל בקרקע

משנה מפורשת היא בסוף פרק חמישי של מסכת דמאי (מ"ז) שאין מפרישין מעציץ שאינו נקוב על עציץ נקוב, ואם הפריש – תרומה ויחזור ויתרום, כלומר שאין תרומתו הראשונה נחשבת תרומה. לאחר שמיטה השאירו חקלאים רבים את העציצים שאינם נקובים לגידול נוסף, ובנוסף לעציצים אלו הם שתלו ירקות (חסה, פטרוזליה וכו') בחממה – בקרקע עצמה. בזמן הקטיפה הגיע למחסני "חסלט" ירק שהיה מעורב גם מממצע מנותק, דהיינו עציץ שאינו נקוב, וגם ממה שגדל בקרקע. השאלה היא כיצד לעשר תערובת זו. רבנות גוש קטיף מצאה פתרון, שהמעשר נלקח רק מירק שגדל בקרקע, ומירק זה הופרש על הכל. אמנם גוף כשרות ידוע שהפריש במחסן אחר לא חשש לתערובת זו, והפריש כרגיל מהירק ששלח החקלאי למעשר. לדברי האחראי לאותו גוף כשרות, כשם שכאשר יש חשש לנטע רבעי במטע (שפטור ממעשר) אנו סומכים על הרוב ומעשרים כרגיל, ולא חוששים שמעשרים מפטור על חיוב, כך גם בהפרשה זו אין חוששים שמא הפריש מאינו נקוב על נקוב. אמנם נראה שיש לחלק בין המקרים: א. בחלק מהחממות רוב הירק גדל בעציץ שאינו נקוב, דהיינו שיש בהם רוב פטור, ולפי זה גם המעשר מגיע מהרוב שהוא פטור; אמנם כיוון שברור שיש בירק שהגיע למחסן גם ירק מעציץ נקוב, כיצד יכול הפטור לפטור את החיוב?

- 20 הרא"ש בתוספותיו לגיטין מד, ב כתב שדיור כזה אסור מן התורה, אך דעת שאר הראשונים (בשביעית פ"ב מ"ב) שזיבול ודיור הם מלאכות דרבנן. וראה מ"ש הרב זאב ויטמן בספרו 'לקראת שמיטה ממלכתית' עמ' 112 בענין הבאת כוורות ליד מטע פתוח.
- 21 לשון רש"י בעבודה זרה נ, ב ד"ה שביעית ומועד.
- 22 במעדני ארץ שביעית ג, יא ובמנחת שלמה פ"ב מ"ג עמ' לז כתב שבמקום הפסד לעץ, שבלי הטיפול לא יחזיק מעמד, נחשב כעושה לצורך פירות שישיית ומותר, ומביא מהמהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון סי' רנט שגם בירקות של שביעית שרי במקום הפסד, משום דכתיב "ואכלו אביוני עמך".

ב. בפירות שנקטפים במטע לא ניתן לדעת האם הפרי הוא פטור או חיוב, ואילו בירק כמו חסה לפי סוג החול והאדמה הדבוקים לשורשים ניתן להבחין האם הגידול הוא מעציץ או מהקרקע. לכן נראה שיש להקפיד ולעשר על גידולי קרקע רק מגידולי קרקע ולא מגידולי עציץ.

דברי סיום

חורבן גוש קטיף פער פצע עמוק בהתיישבות שומרת המצוות. המתיישבים עברו למגורים חילופיים זמניים, אך רובם עדיין לא הגיעו לא אל המנוחה ולא אל הנחלה. אי אפשר להקל ראש בסבל הקיומי שעובר על המגורשים. רק חלק קטן מהמתיישבים הצליח לשקם את עצמו ולחזור לפעילות חקלאית, אחרים מהמתיישבים הצטרפו לקבוצות לומדים ב"כוללים" שנוסדו ביישובים הזמניים שאליהם הועברו, ואחרים נשארו מובטלים וממורמרים. בשו"ת מעיל צדקה סימן כו כתב שקשיי השגת פרנסה של אלו שנוסעים לארץ ישראל עם בנים קטנים מסוכנת לחינוכם של בנים אלו, "וח"ו יש לחוש שיצאו לתרבות רעה", והוא מביא מספר התשב"ץ לתלמיד מהר"ם סי' תקסב, "דכל שאין לו פרנסה, מעביר על דעתו ועל דעת קונו ח"ו". לפי פסק הלכה זה, הדאגה ש"אדם יהנה מיגיע כפיו" קודמת לקיום מצוות ישוב ארץ ישראל! הציפיה שהישועה בתחום התעסוקה תצמח מהגורמים הממשלתיים המופקדים על הנושא לא הגשימה את עצמה, ודווקא גופים התנדבותיים שונים פעלו רבות למציאת מקורות פרנסה חלופיים למתיישבים, ועוד דרך ארוכה לפניהם. בני גוש קטיף למדו על בשרם כיצד ארץ ישראל נקנית ביסורים, גם בשנות יישובם וגם בעקירתם. יהי רצון שמי שנתן להם את הכח ואת האמונה לעמוד ביסורים אלו עד עתה, יתן להם את תעצומות הנפש והסבלנות להמשיך ולקיים את מצות ישוב ארץ ישראל על פי התורה.

וְרַחֵם ה' אֶת הָאָדָם, וְרַבָּה הָעֲזוּבָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ: וְעוֹד בָּהּ עֲשִׂירֶיהָ – וְשָׁבָה וְהִיְתָה לְבָעֵר, כְּאֵלֶּה וְכֵאלֵּוֹן אֲשֶׁר בְּשִׁלְכַת מִצְבַּת בָּם זֶרַע קֹדֶשׁ מִצְבֹּתָהּ: (ישעיהו ו, יב-יג)

זעוד בה עשיריה – כמו העשירי יהיה קודש; פירוש, עדיין יש בה חלק המכווין אל הקודש, הנועד לקודש. אכן הוא גחלת הנושאת בקרבה את גרעין האור והאש המצפה לתחייה – ושבבה והיתה לבער, גם אם תיפול חוזר ונפול. כמו עצים אשר בשלכת מצבת בם, גזעם עומד איתן אף בנפול העלים – זרע קודש מצבתה, כן ישאר הגזע עומד, ישאר זרע למקדש העתיד, המקדש החדש והנצחי. כאשר זו העזובה עתה, אשר שכנית כבוד ה' עוזבת את מקדשה, תעמוד מעתה בגדולתה בהיותה בעוניה – כי אז תגיע אל האור אותה עשיריה, אותו גרעין שהוא קודש לה, ותמלא מחדש ולעולם את ייעודה להיות ממלכת ה' המשגשגת ופורחת, ובכך היא מקדש ה' עלי אדמות.

מתוך מבוא לספר ישעיה לרש"ר הירש, בחוברת 'הרב שמשון ב"ר רפאל הירש זצ"ל – מאה שנים לפטירתו', 'המעין' ירושלים תשמ"ט, עמ' 14-15